

Latvija nacistu varā (1941 - 1945), LU profesora Antonija Zundas raksts laikrakstā "Latvijas avīze"

Publicēts: 29.06.2021.

1941. gada 22. jūnijā vācu kara aviācija pulksten 4 no rīta sāka uzlidojumus Ventspilij un Liepājai. Tika bombardēti padomju gaisa spēku aerodromi, štābi, karaspēka koncentrācijas vietas. Latvijā iebruka vācu armijas grupējuma "Ziemeļi" daļas ģenerālfeldmaršala Vilhelma fon Lēba vadībā, vērsot triecienu četros virzienos: uz Liepāju, Daugavpili, Krustpili un Rīgu. Vācu karaspēka pēkšņais uzbrukums pārsteidza padomju spēkus, un tie haotiski atkāpās, neizrādot būtisku pretestību. Nozīmīgākās kaujas notika Liepājā, kur 23. jūnijā ielenkumā nonāca ģenerāļa Nikolaja Dedajeva komandētās sarkanās armijas 67. strēlnieku divīzijas apakšvienības un kara flotes daļas. Liepājas aizstāvēšanas kaujās padomju spēku pusē cīnījās arī padomju un komjauniešu aktīva grupas Miķeļa Būkas un Jāņa Zāra vadībā. Cīņas par Liepāju notika no 23. līdz 29. jūnijam. Tā faktiski bija nevis pilsētas aizsardzības izmisīgs mēģinājums izlauzties no 291. vācu kājnieku divīzijas aplenkuma. 27. jūnijā atsevišķas padomju spēku grupas, ciešot lielus zaudējumus, izkļuva no pilsētas un devās Rīgas un Šķēdes virzienā. Jaunliepājā vācu spēki ienāca 28. jūnijā, bet pilnīgā to kontrolē pilsēta nonāca dienu vēlāk. Liepājas komjauniešu sekretārs un kaujas grupas vadītājs Imants Sudmalis ziņojumā Latvijas kompartijas centrālajai komitejai 1942. gadā ļoti kritiski novērtēja sarkanarmijas darbību Liepājas cīņās. Viņš atzīmēja, ka sarkanarmijas un flotes vienības nevis aizstāvēja pilsētu, bet galvenokārt centās izkļūt no aplenkuma. Pēc flotes komandiera pavēles ostā tika uzspriecinātas sešas zemūdenes. Grobiņas kara aerodromā vācieši sagrāba neskartas lidmašīnas.

Citos virzienos vācu spēki sastapās ar vēl mazāku pretestību un ātri virzījās uz priekšu. 23. jūnijā tika ieņemta Krustpils, 26. jūnijā - Daugavpils, 27. jūnijā - Tukums, 28. jūnijā - Līvāni, bet kara desmitajā dienā (1. jūlijā) vācieši bija jau Rīgā. Nekādas nopietnas kaujas nenotika. Pilsētu faktiski aizstāvēja tikai PSRS iekšlietu karaspēka 5. pulks un t. s. strādnieku gvardes daļas. Latvijas padomju valdība atstāja Rīgu 27. jūnijā un devās uz Valku, bet ilgi tur neuzkavējās, jo vācu spēki frontes līniju strauji virzīja uz austrumiem. Naktī no 4. uz 5. jūliju padomju valdība Valku atstāja un pārcēlās uz Novgorodu.

1941. gada 8. jūlijā vācu armija bija okupējusi visu Latvijas teritoriju. Vācieši daudzviet tika sagaidīti kā atbrīvotāji no padomju tirānijas. Īpaši naidīgu noskaņojumu pret padomju varu radīja Latvijas iedzīvotāju deportācija 1941. gada 14. jūnijā. Bez tiesas un vainas pierādījuma nelikumīgi komunistu režīms uz Sibīriju deportēja vairāk nekā 15 tūkstošus Latvijas iedzīvotāju. Naidu pret padomju varu Latvijā veicināja arī īpašumu atņemšana, vispārēja sovjetizācija, dažādu veidu represijas un vajāšanas, ko realizēja komunistu okupācijas režīms.

Nacionālie partizāni un paš aizsardzības komandantūras

Jau pirms vācu iebrukuma Latvijā daudzviet sāka formēties bruņotas grupas, kuras sevi dēvēja par nacionālajiem partizāniem. Īpaši tās aktivizējās līdz ar vācu - padomju kara sākšanos. Izmantojot situāciju, partizāni gribēja ātrāk likvidēt komunistu režīmu un atjaunot Latvijas valstiskumu. Partizānu kustībā iesaistījās no padomju deportācijām un arestiem izbēgušie civiliedzīvotāji, aizsargi, Latvijas armijas karavīri, dezertieri no PSRS izveidotā latviešu 24. teritoriālā strēlnieku korpusa. Nacionālie partizāni jau 22. jūnijā Priekulē centās ieņemt pasta un telegrāfa ēku. Uzbrukumi bēgošajiem padomju spēkiem notika Rīgā, Valmierā, Smiltēnē, Alūksnē, Gulbenē, Limbažos, Madonā, daudzos pagastos un mazpilsētās. 1941. gada vasarā Latvijā darbojās 129 nacionālo partizānu grupas: Vidzemē - 83, Zemgalē - 24, Kurzemē - 22. Nacionālo partizānu darbības efektivitāti apliecināja sarkanarmijas komandieru sūdzības par biežajiem "piektās kolonnas" uzbrukumiem. Tie kavēja organizētu atkāpšanos, dezorganizēja evakuāciju, radīja paniku. Pēc vācu spēku ienākšanas nacionālo partizānu grupas atbrūvoja. Daļu no grupu dalībniekiem novirzīja vācu militāro komandantūru, policijas spēku rīcībā, kā arī latviešu paš aizsardzības struktūru veidošanai.

Ar vācu okupācijas pirmajām dienām visur Latvijā sāka veidoties paš aizsardzības komandantūras. Tās faktiski formējās uz vācu militārās varas rīkojumu pamata. Latviešu paš aizsardzības spēku priekšnieks pulkvedis Aleksandrs Plensners 1941. gada 8. jūlijā

aicinājumā latvju karavīriem, aizsargiem, policistiem formulēja šo spēku uzdevumu: drošības un kārtības stiprināšanu uz vietām ciešā sadarbībā ar vācu karaspēka vienībām un iestādēm. Vienības apsargāja dzelzceļus, tiltus, ceļus, cietumus, svarīgus saimnieciskus objektus, centās pasargāt iedzīvotājus no marodieriem un bēgulojošajiem sarkanarmijas karavīriem. Vācu iestādes pašaizsardzības dienesta dalībniekiem atļāva lietot tikai šautenes un pistoles. Tikai 2% no pagastu un pilsētu iedzīvotājiem drīkstēja tikt apbruņoti un iesaistīti pašaizsardzībā. Vācu iestādes uzsvēra, ka pašaizsardzības spēkiem nav nekādas saistības ar Latvijas valstiskuma vai armijas atjaunošanu, ka tie tiek veidoti kā palīgpolīcija vācu karaspēka atbalstīšanai. Pašaizsardzības spēki pakļāvās vācu karaspēka iecirkņa komandierim. Kopskaitā tajos bija iesaistīti ap 7000 cilvēku.

Vācu okupācijas pirmajās nedēļās pēc teritoriālā principa Latvijā nodibinājās apmēram 700 latviešu pašaizsardzības spēku komandantūru. Bija apriņķa, pilsētas un pagasta komandantūras. Pašaizsardzības dalībnieka pazīšanas zīme bija sarkanbaltsarkans piedurknes apsējs (Latvijas karoga krāsas). Latviešu pašaizsardzības komandantūras likvidēja 1941. gada augustā, kad beidzās vācu okupācijas režīma pirmā fāze un šie spēki bija izpildījuši savus uzdevumus. No pašaizsardzības spēkiem vēlāk izveidojās latviešu palīgpolīcija.

Jau okupācijas pirmajās dienās daļa bijušo Latvijas Republikas valsts darbinieku, politisko partiju līderi un virsnieki gribēja izveidot jaunu Latvijas valdību. Pret latviešu mēģinājumiem atjaunot valstiskumu, formēt nacionālos bruņotos spēkus īpaši kategoriski uzstājās vācu drošības policijas un drošības dienesta (Sicherheitsdienst-SD) spēku komandieris Ostlandē brigādenfirers Valters Štālekērs. Viņš uzskatīja, ka gan nacionālie partizāni, gan latviešu pašaizsardzības spēki galvenokārt izmantojami ebreju iznīcināšanā un okupācijas režīma nostiprināšanā. Viņš kategoriski bija pret kaut kādām nacionālām aktivitātēm. Ar V. Štālekera pavēli latviešu nacionālo partizānu vienības tika izformētas un atbruņotas. Nevācu uniformas lietot aizliedza.

Daži vēsturnieki aizstāv viedokli, ka 1941. gada jūnija beigās un jūlija sākumā starp aiz-ejošo padomju režīmu un ienākušajiem vācu spēkiem Latvijā pastāvējis diezgan ilgs bezvaras (interregnum) periods (vairākas dienas un pat nedēļas), kura laikā latviešu nacionālisti izrēķinājušies ar padomju režīma aktīvistiem un ebrejiem. Jaunākie pētījumi apgāj šādus apgalvojumus. Dokumentāli avoti liecina, ka vācu lauka un pilsētu komandantūras stingri kontrolēja situāciju savās teritorijās un nekas Latvijā nenotika bez viņu ziņas. Vācu komandanti risināja saimnieciska rakstura jautājumus, iedzīvotāju apgādi, drošību, sūtīja pilnvarotos pārstāvjus uz viņu pakļautībā nodotajiem pagastiem, iecēla pašvaldību amatpersonas, liekot skaidri saprast, kas tagad ir zemes saimnieki. Vācu amatpersonas izdeva arī rīkojumu par ebreju reģistrācijas uzsākšanu. Varas vakuuma periods atsevišķās pilsētās un pagastos nebija ilgāks par dienu.

Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem varas maiņas posmā vēl veica paši brūkošā padomju režīma pārstāvji. Notika agrāk apcietināto "tautas ienaidnieku" apšaušana, cilvēku aresti, mantas konfiskācija, laupīšanas, rekvizīcijas, iekšlietu iestāžu darbinieku un strādnieku gvardes patvaļi. Tā, piemēram, Latgalē no 23. līdz 25. jūnijam dokumentāli fiksēti 104 iedzīvotāju aresti.

Nacionālo spēku plāni

Pēc staļinisma režīmā pavadītā "baigā gada" daudzi latvieši cerēja, ka, ienākot vāciešiem, drīz vien tiks atjaunota Latvijas valsts. Pēc dažu bijušās Latvijas Republikas valdības ministru, virsnieku un politiķu iniciatīvas 1941. gada jūlija sākumā Rīgā Latviešu biedrības namā izveidojās Latviešu organizāciju centrs. Centrā darbojās bijušais finanšu ministrs Alfrēds Valdmanis, satiksmes ministrs Bernhards Einbergs, pulkvedis Ernests Kreišmanis, Vilis Olavs un citi. B. Einbergs uzņēmās centra vadīšanu un uzskatīja, ka tas būs nākamās nacionālās valdības pamats. Latviešu organizāciju centrs mēģināja dibināt kontaktus ar vācu militārajām iestādēm, pārņemt varu savās rokās uz vietām, izdot laikrakstu "Tēvija". Visi šie pūliņi beidzās bez rezultātiem.

Latvijas likteņa tālākā izlemšanā pēc komunistu padzišanas mēģināja iesaistīties arī latvieši, kuri savulaik bija repatriējušies vai aizbēguši uz Vāciju. Tagad kopā ar vācu armiju viņi atgriezās Latvijā. Pazīstamākie bija ar abvēru saistītie pulkvežleitnants Viktors Deglavs un pulkvedis Aleksandrs Plensners. Viņi, dzīvojot Vācijā, bija sapulcinājuši vairāk nekā 200 vīru lielu grupu, kas piekrita palīdzēt vācu spēkiem kaujās par Latviju. Pēc Latvijas ieņemšanas A. Plensneram bija paredzēts iesaistīties pārvaldes organizēšanā un pašaizsardzības spēku veidošanā. Vācieši savus vispārīgos solījumus par nacionālo centienu atbalstīšanu aizmirsa. 1941. gada 18. jūlijā nacionālāk noskaņoto V. Deglavu Rīgā nošāva nezināms uzbrucējs. Arī bijušie "Pērkonkrusta" organizācijas vadītāji Gustavs Celmiņš, Ēvalds Andersons centās sadarboties ar vāciešiem.

Nacistiskā režīma plāniem neatbilda latviešu nacionālo spēku aktivitātes. Vācu varas iestādes steidzās paziņot, ka nekāda Latvijas valdība netiks veidota un ka Latvijas statuss tiks izlemts pēc kara jaunajā Eiropā. Latviešu cerības pašiem pārvaldīt savu valsti bija sagrautas. Rīgas komandants vērmahta pulkvedis L. Petersens 1941. gada 9. jūlijā izdeva rīkojumu: "Pēdējā laikā atsevišķas personas patvaļīgi ieņem dažādus amatus, patvaļīgi tiek pat atjaunotas centrālās iestādes, kas pastāvējušas pirms boļševiku laikiem. Tāda rīcība nav pieļaujama un ir sodāma."

Okupācijas režīms

Saskaņā ar nacistu mērķiem Latvijā tika radīts atbilstošs okupācijas režīms. Sākumā visa vara koncentrējās vācu karaspēka virspavēlniecības rokās. Armijai virzoties uz austrumiem, to nomainīja vācu civilpārvalde. Tika izveidota speciāla Okupēto austrumu apgabala ministrija (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete), ko vadīja Alfrēds Rozenbergs. Tai savukārt bija pakļauts Austrumzemes (Ostlandes) reihskomisariāts, kura vadītājs bija Heinrihs Loze. Ādolfs Hitlers rīkojumu par Ostlandes reihskomisariāta izveidi un civilpārvaldes ieviešanu okupētajos austrumu apgabalos izdeva 1941. gada 17. jūlijā. Latvijas ģenerālapgabals kopā ar Lietuvu, Igauniju un daļu Baltkrievijas tika iekļauts Ostlandē. Latvijas ģenerālapgabala vadītājs bija ģenerālkomisārs Oto Heinrihs Drekslers.

Latvijas ģenerālapgabalu dalīja Liepājas, Jelgavas, Valmieras, Daugavpils novadu un Rīgas lauku novada komisariātos. Rīgas pilsēta veidoja īpašu pārvaldes vienību. Par Rīgas lielvecāko (oberbirģermeistaru) iecēla Dr. Hugo Vitroku. Katru novadu pārzināja savs komisārs (gebītskomisārs). Par Rīgas lauku novada komisāru iecēla SA pulkvedi Joahimu Fustu, Liepājas - zemes padomnieku Dr. Valteru Alnoru, Jelgavas - SA pulkvedi brīvkungu Valteru Eberhardu fon Mēdemu, Valmieras - Hermani Hanzenu, Daugavpils - Rikenu (vēlāk Švungu). Latvijas novadi tika sadalīti apriņķos, bet tie - pagastos. Apriņķu un pagastu skaits saglabājās kā pirms vācu okupācijas - 19 apriņķi un 516 pagasti. Pilsētu pašvaldības vadīja pilsētu vecākie, bet pagastu pašvaldības - pagastu vecākie. Lielo pilsētu vecākos iecēla ģenerālkomisārs. Pagastu vecākos iecēla apriņķa vecākais ar apgabala komisāra piekrišanu.

Lai gan bija izdots rīkojums par civilpārvaldes izveidi, 1941. gada jūnijā - augustā Latvijā vēl saglabājās militārā pārvalde. Vācu spēki Latvijā okupācijas sākumposmā pakļāvās ģenerālim Francim fon Rokam, bet no 25. augusta bruņoto spēku augstākais pavēlnieks Ostlandē bija kavalērijas ģenerālleitnants Valters Brēmers. Viņš pakļāvās tieši augstākajai vērmahta pavēlniecībai Berlīnē, ne vietējiem varasviriem. V. Brēmera rīcībā bija plašs pārvaldes un izlūkošanas dienests, komandantūru tīkls, kā arī Ostlandē dislocētas karaspēka daļas. Vērmahta uzdevums bija nodrošināt stabili okupācijas režīma funkcionēšanu.

Ļoti liela ietekme okupētajos apgabalos bija arī policijas spēkiem, kuri pakļāvās tieši SS reihsfīreram Heinriham Himleram. Par SS un policijas augstāko vadītāju Ostlandē 1941. gada rudenī iecēla ģenerāli Frīdrihu Jekelnu, bet Latvijas ģenerālapgabalā augstākais SS un policijas vadītājs bija SS oberfīrers Valters Šrēders. Vācijas Valsts drošības galvenās pārvaldes operatīvās grupas A (Einsatzgruppe A) vadītājs Latvijā bija SS brigādenfīrers Valters Štālekērs. SS oberšturmbranfīrers Rūdolfs Lange bija Latvijas drošības policijas un SD komandieris. Bija arī vācu kārtības policija, kuras vadītājs Latvijā bija V. Šrēders, bet komandieris - pulkvedis Makss Knehts.

Vācu spēki Latvijā izveidoja ļoti sazarotu pārvaldes struktūru. Latvijā bija liels civilpārvaldes ierēdņu, policijas, gestapo, šucmaņu žandarmērijas, vērmahta iestāžu tīkls. Latvijā darbojās ļoti daudz vācu ierēdņu. Tam bija vairāki iemesli. Pirmkārt, sakarā ar paredzēto Baltijas valstu kolonizāciju šeit dibinājās daudzas vācu iestādes. Otrkārt, paši vācieši tiecās uz Baltiju, jo šeit materiālās apgādes līmenis bija labāks nekā Vācijā. Daudzi gāja strādāt vācu civilpārvaldē arī tāpēc, ka tā varēja izvairīties no dienesta armijā.

Rīgā bija izvietots vislielākais skaits dažādu vācu okupācijas iestāžu. Šeit bija Ostlandes reihskomisariāts (900 vācu ierēdņu) un Latvijas ģenerālkomisariāts (280 vācu ierēdņu). Rīgā bija arī tādas vācu okupācijas iestādes kā propagandas pārvalde, ekonomiskā štāba "Ost" pārstāvniecība, saimnieciskā komanda "Rīga", nacistu partijas centrālās iestādes Ostlandē un citas organizācijas.

Kā redzams, pārspīlēts birokrātijas aparāts bija raksturīgs ne vien padomju, bet arī nacistu okupācijas režīmam. Zināma loma vācu radītajā pārvaldes sistēmā bija arī tiesai un prokuratūrai. 1941. gada 6. oktobrī tika izdots H. Lozes rīkojums par vācu tiesas un prokuratūras izveidi Ostlandē. Tiesu sistēma dalījās divās pakāpēs: zemākā pakāpe - tā dēvētā vācu tiesa, kas bija ģenerālkomisāra pārzinā. Savukārt vācu virstiesai šajā sistēmā piederēja apelācijas funkcijas un tā varēja izšķirt sūdzības par vācu tiesas pieņemtajiem spriedumiem. Vācu tiesā lietas izsprieda viens tiesnesis, bet vācu virstiesā lietas izskatīja trīs tiesneši. Okupācijas

režīma tālākai nostiprināšanai 1942. gada 12. janvārī okupēto austrumu apgabalu ministrs A. Rozenbergs izdeva dekrētu par ārkārtēju tiesu dibināšanu līdzās jau iepriekš nosauktajām tiesām. Jāpiebilst, ka vācieši nebija pakļauti šai ārkārtējo tiesu jurisdikcijai. Ārkārtējo tiesu parasti sasauca ģenerālkomisārs. Tā sastāvēja no viena policijas virsnieka vai SS vadītāja kā priekšsēdētāja un diviem viņa padotajiem (līdzīgi kā īpašās apsūdzības jeb "troikas" Staļina režīma apstākļos). Ārkārtējo tiesu spriedumi nebija apstrīdami vai pārsūdzami.

Ar okupēto austrumu apgabalu nākotnes plāniem pamatā nodarbojās reihsministrs A. Rozenbergs. Latvijai un Igaunijai bija jāklūst par vāciešu dzīves telpu. Bija paredzēta šo zemju kolonizācija un pārvācošana, noraidot jebkādu valstiskās patstāvības atjaunošanu. A. Rozenbergs uzskatīja, ka apmēram 50% no Baltijas tautām pēc to rases piemērotības varētu tikt pārvācoti, bet pārējie jāpārvieto uz Krievijas un Baltkrievijas apgabaliem. Zināmu priekšstatu par nacistu mērķiem sniedz dažādie ģenerāļplāna "Ost" varianti. Tie paredzēja 20 - 30 gadu laikā realizēt pilnīgu Baltijas ģermanizāciju un kolonizāciju.

Neilgu laiku pēc okupācijas režīma izveides Ostlandē daži tā vadītāji nāca pie atziņas, ka izvirzīto mērķu sekmīgā sasniegšanā plašāk būtu jāiesaista vietējie iedzīvotāji. Tā radās doma par vietējo pašpārvaldi. Par latviešu pašpārvaldes vadītāju vācieši apstiprināja bijušo Kurzemes divīzijas komandieri ģenerāli Oskaru Dankeru. Latviešu zemes pašpārvalde ieguva ģenerāldirekcijas apzīmējumu. 1941. gada beigās O. Dankeram izdevās saformēt ģenerāldirekciju. Nacistu augstākā vadība bija pārliecināta, ka vietējo pašpārvalžu izmantošana dos iespēju nepatīkamu jautājumu risināšanu veikt tieši ar vietējiem spēkiem. Tika uzskatīts, ka šāds solis ievērojami samazinās vācu ierēdņu un policistu skaitu (Ostlandē apmēram par 120 000 cilvēku), kas bija nepieciešami okupācijas režīma funkcionēšanas nodrošināšanai. Pašpārvaldes izveidošana nebija vietējo latviešu politiku sasniegums, drīzāk nacistu okupācijas režīma nepieciešamība. Tā nebija Latvijas valdība.

Jauns posms pašpārvaldes darbībā bija saistīts ar A. Rozenberga 1942. gada 7. marta direktīvu, kas konkretizēja Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ģenerālapgabalu pārvaldi un noteica, ka tiešais zemes pārvaldes darbs jāveic no vietējiem iedzīvotājiem izveidotām iestādēm. "Vācu vadība," bija teikts A. Rozenberga rīkojumā, "šajos trijos ģenerāl-apgabalos veiks pārraudzības funkcijas." Dokumentā bija uzsvērts, ka augstākā politiskā vara un kontroles funkcijas joprojām būs vācu iestādēm. Tāpat pašpārvaldes ģenerāldirektoru skaitu un to kompetencē ietilpstošo uzdevumu apjomu nosaka nacistu varas iestādes. Pašpārvaldi vada pirmais ģenerāldirektors, ko ieceļ ģenerālkomisārs. Zemes pašpārvaldei daļēji tika pakļautas jau iepriekš izveidojušās apriņķu, pilsētu un pagastu pašvaldību iestādes. Par kaut cik nopietnu zemes pašpārvaldes patstāvību nevarēja būt ne runas. Tās uzdevums bija galvenokārt pildīt nacistu norādījumus. Vācu okupācijas režīma ierēdnis Harijs Marnics pēckara gados izdotajās atmiņās nosauca latviešu pašpārvaldes ģenerāldirektorus par "visai neapskaužamiem vīriem, no kuriem tika prasīts viss, bet pilnvaras grūto uzdevumu veikšanai dotas netika".

1942. gada 9. maijā ar Ostlandes reihs komisāra H. Lozes piekrišanu Latvijas ģenerālkomisārs H. Drekslers iecēla šādus pašpārvaldes ģenerāldirektorus: iekšlietu ģenerāldirektors - O. Dankers; saimniecības ģenerāldirektors - Voldemārs Zāgars; finanšu ģenerāldirektors - Jānis Skujevics; tieslietu ģenerāldirektors - Alfrēds Valdmanis; izglītības un kultūras ģenerāldirektors - Rīgas Universitātes rektors profesors Mārtiņš Prīmanis; tehnikas un satiksmes ģenerāldirektors - Oskars Leimanis; pašpārvaldes kontroles lietu vadītājs - Pēteris Vanags; iekšējās drošības ģenerāldirektors - Voldemārs Veiss. Pārvaldes vienkāršošanas labad tirdzniecības, rūpniecības un lauksaimniecības ģenerāldirekcijas bija pievienotas saimniecības ģenerāldirekcijai. Savukārt tajā kā atsevišķas vienības pastāvēja mežu un koksaimniecības galvenā direkcija, tirdzniecības un rūpniecības departaments. Izveidotajā lauksaimniecības galvenā direktora postenī tika apstiprināts agronoms J. Andersons.

Kopumā latviešu pašpārvalde bija vācu okupācijas civilpārvaldes papildelements. Svarīgākie politiska un ekonomiska rakstura jautājumi - iedzīvotāju pārtikas normas, darba apmaksas, kļaušanas un obligātās materiālās nodevas u. c. tika izlemtas vācu iestādēs. Pašpārvaldes tiesības ierobežoja ne tikai reihs komisārs un ģenerālkomisārs, bet lielā mērā arī vācu policija un SS vadība, kas darbojās pilnīgi patstāvīgi. Bezspēcību vēl palielināja daudzo vācu iestāžu nesaskaņotā un nereti pretrunīgā rīcība. Ar īpašu ģenerālkomisāra H. Drekslera rīkojumu vietējām tiesām it kā tika atļauta civillietu un krimināllietu izskatīšana. Bet tika arī norādīts, ka tas iespējams tikai tādā gadījumā, ja apsūdzētie ir nevācu tautības un nodarījums neskar Vācijas valsts svarīgas intereses. Bija arī uzsvērts, ka vietējās tiesas tiesnešus, prokurorus, ieslodzījuma vietu priekšniekus, advokātus, notārus un privātdokātus gan ieceļ tieslietu ģenerāldirektors, bet viņa pilnvaras stājas spēkā tikai tad, ja tās apstiprinājis ģenerālkomisārs.

Latviešu pašpārvaldes vadības mītne atradās Rīgā. Šeit tā darbojās līdz 1944. gada septembrim, kad, tuvojoties padomju karaspēkam, pārcēlās uz Liepāju. Kurzemes cietoksnī latviešu pašpārvaldes ģenerāldirekciju darbība kļuva vēl sarežģītāka.

Autonomijas idejas

Lai sekmētu latviešu un igauņu lielāku atbalstu okupācijas režīmam, jau kopš 1941. gada Vācijas valdošās aprindas apsprieda Baltijas valstu autonomijas idejas. To noteica nepieciešamība efektīvāk risināt militārās un ekonomiskās problēmas okupētajos apgabalos. Pastāvēja divas līnijas: liberālā, ko pārstāvēja okupēto austrumu apgabalu ministrs A. Rozenbergs, un stingrā līnija, ko nosacīti realizēja reihskomisārs H. Loze. Viņš konsekventi bija pret jebkādu Baltijas politisko patstāvību. Savukārt A. Rozenbergs 1941. gada vasarā izteicās, ka pēc uzvaras pār boļševikiem Vācijas uzdevums būs sekmēt mazo tautu brīvības centienus. Jaunās valstis varētu būt kā barjera, kas aizsargātu Vāciju no austrumu spiediena. A. Rozenbergs izstrādāja priekšlikumu par firera vietvalžu pārvaldi Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Šāds projekts, pēc viņa domām, padarītu baltiešus par ciešiem nacistu sabiedrotajiem. Pilnīgi pretējās domās bija H. Himlers, H. Gērings un M. Bormanis. Pēc A. Rozenberga iniciatīvas 1942. gadā Austrumu ministrijā apsprieda ideju par diferencētu pieeju Baltijas likteniem nākotnē. 3. februāra slepenajā ziņojumā bija uzsvērts, ka arī turpmāk Baltijas tautām jābūt cieši saistītām ar reihu, taču šī tuvināšanās būs ilga, tai vajadzēs nevis gadu vai gadu desmitus, bet pat vairāku paaudžu laiku. Autonomijas idejas vēlreizējai apspriešanai šajā laikā vajadzēja sekmēt Baltijas tautu vēl ciešāku iesaistīšanu nacistu mērķu sasniegšanā. 1942. gada 7. jūlijā zemes pašpārvaldes sēdē O. Dankers ziņoja, ka ģenerālis F. Jekelns frontē latviešu virsniekiem solījis, ka Latvijai un Igaunijai nākotnē būšot kulturāla un saimnieciska patstāvība. Tām būšot sava nauda, karaspēks, savs pārstāvis Vācijas ģenerālštābā. Oficiāli šie F. Jekelna izteikumi gan tika raksturoti kā personīgās domas.

A. Valdmanis 1942. gada novembrī memorandā O. Dreksleram rakstīja, ka Vācija varētu ļaut Latvijai izveidot brīvvalsti pēc Slovērijas parauga, pretī saņemot atbalstu latviešu mobilizācijai leģionā. A. Valdmanis solīja vācu bruņotajos spēkos iesaistīt 100 000 vīru. O. Drekslers domu atbalstīja, H. Loze kārtējo reizi iestājās pret. A. Rozenbergs arī izdeva rīkojumu Austrumu ministrijas darbiniekiem sagatavot priekšlikumus Ā. Hitleram, kuros bija jāietver doma, ka Latvijai un Igaunijai nākotnē jādod politiska patstāvība ciešā reihā kontrolē un pakļautībā. Savukārt H. Himlers sagatavoja projektu, kas paredzēja vidēju statusu starp Bohēmiju un Morāvijas protektorātu un Slovērijas valsti.

Ā. Hitlers 1943. gada 16. - 17. februāra apspriedē ar A. Rozenbergu, M. Bormanu, H. Himleru, H. Lozi u. c. atzina, ka pašreizējā grūtajā laikā plašas pārmaiņas Baltijā nevajadzētu sākt. Pēc apspriedes A. Rozenbergs uzskatīja, ka autonomijas jautājumu risinājums tiek atlikts līdz kara beigām un firers varētu atgriezties pie tā, vērtējot latviešu un igauņu karavīru izturēšanos Austrumu frontē. Pasliktinoties situācijai Austrumu frontē, arī H. Himlers 1943. gada vasarā sarunās ar latviešu leģiona virsniekiem jau pieļāva Latvijas autonomiju. Tas viss tika darīts ar vienu mērķi: iegūt jaunus papildspēkus Vācijas armijai.

H. Loze arī 1943. gadā turpināja pretoties Baltijas valstu autonomijas idejai. Viņš uzsvēra, ka tas attālinās Ostlandi no Vācijas. H. Loze apšaubīja vietējo iedzīvotāju politisko uzticamību. Leģiona kaujas spējas viņš cerēja nodrošināt arī bez Baltijas valstu autonomijas. 1943. gada decembrī J. Ribentrops tāpat kā citi stingrās līnijas piekritēji uzskatīja, ka jāpārtrauc jebkuras politiskās diskusijas par Latvijas un Igaunijas ģenerāl-apgabalu valsts tiesisko stāvokli. Autonomijas plāni tika nobloķēti.

1944. gada februārī A. Rozenbergs apmeklēja Rīgu, kur sarunās ar pašpārvaldes vadītājiem atkal izvirzījās autonomijas jautājums. Atgriezies Vācijā, viņš 1944. gada 30. novembrī parakstīja atzinumu par Latvijas nacionālās komitejas izveidošanas lietderību. Lai veicinātu latviešu karavīru kaujas sparus, 1945. gada 20. februārī ar reihsfirera H. Himlera svētību Potsdamā tika sasaukta Latvijas Nacionālā padome. Tā ievēlēja Latvijas Nacionālo komiteju (LNK) un tās prezidentu - ģenerāli R. Bangerski. Par komitejas locekļiem tika apstiprināti leģiona virspulkvedis Arturs Silgailis, agronoms

J. Andersons, pulkvežleitnants R. Kociņš, J. Miezijs u. c. LNK bija iecerēta latviešu pašpārvaldes aizvietošanai. Ar LNK Vācija nedomāja atzīt nedz Latvijas valsti, nedz tās valdību. Vācu prese rakstīja, ka LNK esot kvalificējama tikai kā bēgļu organizācija. Tātad pat Vācijai tik kritiskās dienās tā pēc būtības nemainīja savu politiku pret Latviju.

1945. gada marta sākumā LNK kopā ar tās prezidentu R. Bangerski pārcēlās uz Liepāju, kur mēģināja savā ziņā pārņemt atsevišķas civiliedzīvotājus. Vācu pavēlniecība LNK boikotēja. Liepājā šajā laikā notika arī sarunas starp vācu ģenerāli Hermani Bērendu (H. Himlera pilnvaroto Kurzemē) un LNK. Ģenerālis H. Bērends paziņoja, ka par Latvijas valsts atjaunošanu nevar būt ne runas; LNK var pildīt tikai pašpārvaldes funkcijas. Aprīļa sākumā R. Bangerskis kopā ar J. Miezi aizbrauca uz Vāciju, paziņojot, ka viņi dodas uz Berlīni, lai protestētu pret ģenerāļa H. Bērenda rīcību. Drīz vien R. Bangerskis padevās gūstā Rietumu sabiedrotajiem.

Pašā kara beigū posmā Kurzemē cirkulēja baumas, ka vācieši kapitulēsot tikai Rietumu frontē, bet Austrumu frontē turpināšot cīņas. Šādā situācijā 1945. gada 3. maijā LNK pieņēma lēmumu par pašlikvidāciju un Liepājā tika izveidota jauna valdība, kuru vadīja leģiona pulka komandieris pulkvedis Roberts Osis. Pulkvedis R. Osis mēģināja nodibināt kontaktus ar "Kurlandes" grupējuma komandieri ģenerāli Karlu Hilpeltu, cenšoties viņu pierunāt turpināt Kurzemē pretestību tik ilgi, līdz tiks saņemta angļu un amerikāņu palīdzība. Šādi R. Oša valdības manevri bija veltīgi, jo tos neviens neņēma vērā. R. Osis īsi pirms vācu spēku kapitulācijas aizbēga uz Vāciju un padevās gūstā angļiem.

Fragments no grāmatas "Latvijas vēsture. 20. gadsimts"

Heinrihs (Hinrihs) Loze (1886 - 1964) - Ostlandes reihskomisārs, SA obergruppenfirers, Šlēsvigas-Holšteinas gauleiters līdz pat 1945. gada 8. maijam. Pirmā pasaules kara gados karojis Rietumu frontē; nacistu partijā iestājies 1923. gadā. Mūsdienu Krievijas vēstures literatūrā apgalvots, ka viņa valdīšanas laikā Ostlandes daļās Igaunijā iznīcināts

61 000 mierīgo iedzīvotāju un 64 000 padomju karagūstekņu, Latvijā iznīcināto cilvēku skaits lēsts ap 400 000 cilvēku, Lietuvā - ap 700 000, Baltkrievijā - 2,2 miljoni. 1944. gada 27. jūlijā Lozi nozīmē par impērijas aizsardzības komisāru armiju grupas "Ziemeļi" operatīvajā zonā. 1945. gada maijā viņš padodas gūstā Rietumu sabiedrotājiem. 1948. gadā Lozi tiesā denacifikācijas tiesa Belefeldē, piespriežot 10 gadu cietumsodu. Tomēr 1951. gada februārī viņu atbrīvo veselības stāvokļa dēļ un mūža nogali bijušais reihskomisārs pavada dzimtajā Šlēsvigā.

Antonijs Zunda, LU profesors

["Latvijas avīze"](#), Rubrika: Vēsture (15. lpp.)

09.02.2005.

<https://www.mfa.gov.lv/lv/latvija-nacistu-vara-1941-1945-lu-profesora-antonija-zundas-raksts-laikraksta-latvijas-avize>